

4099

د.ا.

۱

۲۷۸

۵۵۵۵۵

www.ketab.ir

۱۵۵۹ مجتمع آموزش عالی بنت الهدی

سرشناسه:	ماهرزاده، طاهره، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور:	قلمرو و راهکارهای تبیین روابط اجتماعی، از منظر قرآن کریم / طاهره ماهرزاده.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	۳۶۸ ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
مرجع تولید:	مجتمع آموزش عالی بنت الهدی
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۵۸۴-۰
موضوع:	مسلمانان و غیر مسلمانان: Relations with non-Muslims -- * Muslims
موضوع:	روابط اجتماعی -- جنبه های مذهبی -- اسلام
موضوع:	Islam -- Religious aspects * Social interaction
موضوع:	مسلمانان و غیر مسلمانان -- جنبه های قرآنی
موضوع:	Muslims -- * Relations with non-Muslims -- Qur'anic teaching
موضوع:	روابط اجتماعی -- جنبه های قرآنی، Qur'anic teaching -- Social interaction
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی علیه السلام العالمية. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام
شناسه فزوده:	Almustafa International UniversityAlmustafa International Translation and Publication center

وضعیت فهرست نویسی: فیا

ده بندی نویسی: ۲۹۷/۶۵

ردیف کتابخانه: ۸۳۹۷/م۲ق۸/۱/۲۵۴۲۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۲۱۸۰۱

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

قلمرو و راهکارهای تبیین روابط اجتماعی، از منظر قرآن کریم
مؤلف: طاهره ماهرزاده
چاپ اول: ۱۳۹۷ش / ۱۴۴۰ق
ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام
● چاپ: نارتجستان ● قیمت: ۴۴۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰ نسخه

مراکز توزیع

- ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸
- تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ دورنگار: داخلی ۹۰۵-۰۸۳۹۲۰۲۵
- ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

 <http://buy-pub.miu.ac.ir>

 @pub_almustafa

با سپاس از دست اندکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رسانند.

- مدیر انتشارات: سید اباذر هاشمی هریکندنی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمد باقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت الله یزدانی
- صفحه آر: سید محسن عمادی مجد

قلمرو و راهکارهای تبری
در روابط اجتماعی از منظر قرآن کریم

طاهره ماسرورزاده

مجمع آموزش عالی
بنت الهدی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای بندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته الله علیه و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می باشد. «جامعه المصطفیٰ صلی الله علیه و آله و سلم العالمیه» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم «مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ صلی الله علیه و آله و سلم» را تأسیس کرده است. در پایان لازم می دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره مند سازند.

مرکز بین المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ صلی الله علیه و آله و سلم

پیش‌گفتار

قرآن، کتاب سعادت و هدایت، و ضامن بقای ابدی در بهشت جاویدان است؛ برای کسانی که به این کتاب تمسک جویند و به آموزه‌های آن در پرتو هدایت و شرح اهل بیت (ع) به عنوان ثقل اصغر عمل کنند، و از هرگونه بدعت و تندروی و تعریض بپرهیزند.

در عصر کنونی، بشریت آداب انسانیت را به فراموشی سپرده و غرب چپاولگر، به منظور استعمار کشورها و برای رسیدن به منافع بیشتر، از هیچ عمل غیرانسانی و وحشیانه‌ای نمی‌گذرد و با زور و حیل‌های متفاوت در صدد تفرقه‌اندازی بین ادیان و مذاهب مختلف است.

بر همین اساس، دشمنان اسلام در دو قرن اخیر با هدف تخریب پایه‌های اسلام، به ساخت فرقه‌های مختلف برای درگیری بین جوامع اسلامی روی آورده‌اند. این امر، سبب شده است که برخی فرقه‌های اسلامی با نام خدا و قرآن، بدترین جنایت‌ها را مرتکب شوند؛ زیرا خود را به حق می‌دانند و دیگری را باطل. بر ماست که با رجوع به آیات حکیمانه الهی، که کریمانه انسان‌ها را هدایت، و تا رسیدن به سعادت همراهی می‌کند، حق و حقیقت را پرس‌وجو کنیم و مرز حق و باطل را جویا شویم. بر اساس آیات و روایات، حقیقت ایمان و دین، چیزی جز دوستی با

خدا و دوستانش و دشمنی با دشمنان خدا و دشمنان اولیای الهی نیست.^۱ بنابراین، حقیقت ایمان، بدون تبری بی معنا و مفهوم است.

امروزه درباره تبری دیدگاه‌های مختلفی مطرح می‌شود: برخی با اصل تبری مخالف‌اند و همه را به صلح و دوستی و لبخند به روی دوست و دشمن دعوت می‌کنند. اگرچه ظاهر این سخن شیرین است، با مبانی قرآن و روایات و عقل سلیم و فطرت پاک، سازگار نیست. در قرآن کریم همان‌طور که اهل ایمان ستوده شده‌اند، کفار و منافقان مورد لعن و نفرین قرار گرفته‌اند. بنابراین، این‌طور نیست که خداوند همه را دوست داشته باشد. پرو، دگار با برخی مهربان و با برخی بسیار شدید است.^۲ پیامبر ﷺ نیز با گروهی بسیار مهربان و با گروهی دیگر بسیار تند و شدید بودند.^۳ پیامبر ﷺ مأمور بوده است تا به‌طور رسمی از دشمنان و کافران و مشرکان، تبری بجوید و بی‌راری‌اش را بیان کند. این فرمان، خاص پیامبر ﷺ نبود؛ بلکه همه پیامبران ﷺ از سوی خداوند مأمور بودند تا این‌گونه رفتار، و بی‌زاری خویش را به‌طور رسمی اعلان کنند.^۴

۱. ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾. «وَأَمَّا حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (مجادله، آیه ۲۲). امام باقر ﷺ: «هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾ (الحجرات، آیه ۷)؛ وَقَالَ: ﴿إِنَّكُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ﴾ (آل عمران، آیه ۳۱)؛ وَقَالَ: ﴿يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ﴾ (حشر، آیه ۹۰). (محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۸۰). ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ﴾ (بقره، آیه ۹۸).

۲. ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَادَوْنَ لَمَفَتِ اللَّهُ أَكْثَرَ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ﴾ (غافر، آیه ۱۰).

۳. ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ (فتح، آیه ۲۹).

۴. آیات بسیاری از قرآن چون آیات ۱۶۸ و ۱۶۹ سوره شعراء و ۴۱ سوره یونس و ۴ سوره

گروهی دیگر، تبری را پذیرفته‌اند؛ ولی آن را امری قلبی دانسته و گفته‌اند تبری، امری قلبی و درونی است و در عمل ظاهر نمی‌شود.

اما سخن صحیح و قویم، آن است که ریشه تبری در قلب است؛ زیرا جایگاه ایمان، قلب است؛ اما این احساس و نفرت درونی از باطل و طاغوت و کفر، هدایتگر اعضای دیگر خواهد شد و در عمل انسان به شکل زبانی و رفتاری بروز خواهد کرد.

انسان دارای سه بُعد بینش و گرایش و کنش یا رفتار است. شناخت انسان درباره مسائل همچون مبدأ و معاد و خدا، پایه حرکات و رفتارهای او در حوزه‌های فردی و اجتماعی می‌شود. در بُعد شناختی، ایمان به خدا و کفر به طاغوت یا بالکس، ایمان به طاغوت و کفر به الله، سرمنشأ رفتارهای انسان در ابعاد فردی و اجتماعی است.

انبیای الهی مبعوث شدند که این بُعد فطرت انسان را که بر توحید سرشته شده، آبیاری کنند و پرورش دهند تا انسان با ایمان به حق، به طاغوت و باطل کفر بورزد. در سایه این محور شناختی، گرایش‌ها و رفتارهای انسانی شکل می‌گیرند و ارزش‌ها از ضدارزش‌ها شناخته می‌شوند.

در مکتب اسلام، شناخت، گرایش و کنش، یک کل بنام پیوسته است و در سایه بینش موحدانه است که شخصیتی منسجم به وجود می‌آید و تویی و تبری، قلّه این بینش توحیدی است. از این رو تبری به معنای انزجار و بیزاری از کفر و طاغوت، اگرچه خواستگاه درونی و اعتقادی دارد، پایه و اساس جهت‌گیری‌های رفتار انسان در حوزه فردی و اجتماعی است و در زبان و رفتار او آشکار می‌شود؛ چنان‌که ابراز تنفر خداوند از منافقان، مشرکان و فاسقان در آیات الهی با شیوه‌های گوناگون همچون اعلان، لعن، نفرین و محدودیت‌های اجتماعی بیان شده است.

اگر آیات و آموزه‌های قرآنی به دقت بررسی شوند، به روشنی دانسته می‌شود که مؤمن می‌باید در شیوه ارتباطات و مناسبات خود، در حوزه عمل اجتماعی، براساس بینش و نگرشی توحیدی عمل کند و اعمالش را بر محور تولی و تبزی سامان دهد.

تبزی، چنان‌که آیات قرآنی به آن پرداخته، لازم است درباره هرگونه مظاهر شرک و کفر انجام شود و همان‌گونه که تبزی در خصوص عقاید و افکار صورت می‌گیرد، می‌باید درباره رهبران مشرک و کافر نیز صورت پذیرد. تا در قیامت، آثار آن دامن‌گیر انسان نشود.

مباحث پیش رو در چهار فصل تنظیم شده است: فصل اول با ارائه کلیاتی درباره تبزی و واژگان متقارب، تبیین مفهوم کفر، فطری بودن توحید و انواع روابط اجتماعی در قرآن کریم آغاز شده است و در فصل دوم، مبنا بودن فطرت توحیدی انسان، در تبزی تبیین گردیده و در ادامه، اصول حاکم بر تبزی تحت دو عنوان اصول عام و اصول قهرآمیز بیان شده است. در فصل سوم، ابتدا قلمرو تبزی در روابط اجتماعی مسلمانان براساس مراتب توحید عملی در محورهای مهم روابط اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته و سپس با معرفی اقسام کافران، قلمرو و حدود ارتباط با غیر مسلمانان تبیین شده است. در فصل چهارم، به راهکارهای تبزی در روابط اجتماعی در دو عرصه اعتقادات و رفتار و عمل پرداخته شده است.

یادآوری چند نکته

۱. از آنجا که مبنای بحث آیات قرآن کریم است، سعی شده عناوین مباحث به گونه‌ای انتخاب شود که قابل استخراج از آیات باشد. بنابراین،

در بسیاری موارد، موضوعات مهمی در باب تبری شایسته بحث بود که خارج از مبحث قرآنی می‌شد و از این رو، از آنها صرف نظر شده است.

۲. از آنجاکه این پژوهش با رویکردی قرآنی نوشته شده، در موارد لزوم از سخنان اهل بیت و معصومان علیهم‌السلام بهره گرفته شده؛ اگرچه تبری در سیره و سنت معصومان علیهم‌السلام شایسته تحقیقی مستقل است.

۳. مباحث این تحقیق بر محور آیات قرآن کریم استوار گردیده است. در برخی موارد که موضوعات جنبه فقهی پیدا می‌کند، سعی شد تا علاوه بر این که محوریت قرآنی را از دست ندهد، از منابع دست اول فقهی نیز استفاده شود.

۴. این پژوهش، با بازخوانی دست‌کم سه بار از کل آیات قرآن کریم به انجام رسیده و تلاش شده تا آیات مهم و مرتبط با عناوین استخراج شود؛ اما برای تکرار نشدن آیات مشابه، به اصلی ذکر شده و بقیه آیات در پاورقی آمده است. نکته مهم این که برای به دست آوردن متنی روان، گاه از محتوا و مضمون آیات در متن استفاده شده؛ اما در پاورقی آدرس داده شده است.

۵. تلاش شده است تا آیات قرآن کریم، همراه با ترجمه فارسی درج شود و برای این امر، از ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی استفاده شده است؛ تنها در مواردی که مضمون آیات ذکر گردیده، از ترجمه پرهیز شده است.

﴿وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾^۱

فهرست

۱۹.....	۱. مقدمه
۲۴.....	ضرورت این پژوهش
۲۵.....	۱. نبود تحلیل مناسب در این زمینه
۲۵.....	۲. ضرورت تفسیر موضوعی
۲۶.....	۳. حفظ هویت فرهنگ اسلامی
۲۶.....	۴. حفظ وحدت
۲۷.....	نوع و روش تحقیق
۲۹.....	نوآوری تحقیق
۳۰.....	مفهوم شناسی
۳۱.....	۱. تبیری
۳۳.....	الف) تبیری در اصطلاح قرآنی
۳۳.....	ب) واژه های متقارب با مفهوم تبیری
۳۷.....	۲. کفر
۳۸.....	الف) کفر در اصطلاح فقهاء
۳۸.....	ب) کفر در اصطلاح قرآن و روایات
۴۰.....	ج) مفاهیم متقارب با کفر
۴۰.....	یکم: شرک
۴۳.....	دوم: نفاق

۳. بیگانگان ۴۸.
۴. روابط اجتماعی ۴۸.
۵. قلمرو ۵۰.
- چهارچوب نظری تحقیق ۵۰.
- مقدمه اول: فطری بودن توحید در انسان ۵۱.
- مقدمه دوم: انسان موجودی مختار ۵۵.
- نتیجه‌گیری ۵۷.
۳. مبنا و اصول تبزی در روابط اجتماعی ۵۹.
- فطرت توحیدی، مبنای تبزی در روابط اجتماعی ۵۹.
۱. روابط ان‌دیارگاه‌مادی و اسلامی ۶۰.
۲. تقابل ایمان و کفر ۶۵.
- اصول تبزی در روابط اجتماعی ۷۰.
۱. اصول عامه در روابط اجتماعی با غیر مسلمانان ۷۲.
- الف) اصل پایبندی به کرامت انسانی ۷۲.
- ب) اصل صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز ۷۶.
- ج) اصل احسان ۸۱.
- د) اصل همبستگی اجتماعی ۸۴.
- ه) اصل تألیف قلوب ۸۷.
- و) منع رابطه قلبی و روابط پنهانی ۸۹.
- ز) عدم تسلط کافران بر مسلمانان (قاعده نفی سبیل) ۹۰.
۲. اصول کلی در روابط قهرآمیز ۹۲.
- الف) اصل دعوت یا آگاه‌سازی پیش از هر اقدام ۹۲.
- ب) عدالت ۹۵.
- ج) امانت‌داری و وفای به عهد و پیمان ۱۰۰.
- د) پرهیز از اهانت به مقدسات دیگران ۱۰۱.

- ه) استفاده نکردن از ارباب و تهدید ۱۰۳
- و) رعایت اولویت ۱۰۴
- نتیجه‌گیری ۱۰۷
۳. قلمرو تبّی در روابط اجتماعی از منظر قرآن کریم ۱۰۹
- قلمرو تبّی در روابط اجتماعی مسلمانان ۱۱۰
۱. قلمرو تبّی در عرصه حاکمیت ۱۱۳
۲. قلمرو تبّی در عرصه ربوبیت و قانون‌گذاری ۱۱۹
- دعت ۱۲۳
۳. قلمرو تبّی در عرصه اطاعت و فرمان‌برداری ۱۲۷
- الف) ریا و خودمایی ۱۳۲
- ب) نافرمانی از اوامر و نواهی الهی و اطاعت از دیگران ۱۳۳
- یکم: فاسقان ۱۳۵
- دوم: منافقان ۱۴۰
۴. قلمرو تبّی در عرصه عواطف ۱۴۳
- قلمرو تبّی در روابط اجتماعی غیرمسلمانان ۱۶۲
۱. اقسام کافران ۱۶۲
- الف) مشرک ۱۶۲
- ب) اهل کتاب ۱۶۳
- ج) کسانی که کتاب آسمانی ندارند ۱۶۶
- د) مرتد ۱۶۷
- ه) کافر ذمی و کافر حربی ۱۷۱
- و) مستضعف ۱۷۴
۲. قلمرو تبّی در روابط اجتماعی با کافران ۱۷۸
- الف) دسته اول آیات ۱۷۸
- ب) دسته دوم آیات ۱۸۰

- ج) جمع بندی دو دسته آیات ۱۸۱
- یکم: اعتماد نکردن به کفار ۱۸۳
- دوم: عدم تشبه به کفار ۱۸۶
- نتیجه گیری ۱۹۰
۴. راهکارهای تبزی در روابط اجتماعی مسلمانان و غیر مسلمانان ۱۹۳
- راهکارهای تبزی در قرآن کریم ۱۹۴
۱. راهکار قلبی ۱۹۶
۲. راهکار گفتاری ۱۹۸
۳. راهکار عملی و رفتاری ۲۰۴
- تبزی در عرصه اعتقادات ۲۱۴
۱. نفی پلورالیزم اعتقادی ۲۱۴
۲. تقیه ۲۲۴
- تبزی در عرصه رفتار و عمل ۲۳۱
- راهکارهای تبزی در روابط اجتماعی مسلمانان ۲۳۲
۱. منافقان ۲۳۲
- الف) راهکار گفتاری ۲۳۳
- یکم: موعظه ۲۳۳
- دوم: افشاگری ۲۳۴
- سوم: لعن و نفرین ۲۳۸
- چهارم: تهدید ۲۳۹
- ب) راهکار عملی ۲۴۰
- یکم: محدودیت در روابط اجتماعی و تحقیر آنان ۲۴۰
- دوم: مقابله مستقیم ۲۴۵
۲. فاسقان ۲۴۹
- الف) راهکار گفتاری ۲۵۰

- ۲۵۰..... (ب) راهکار عملی
- ۲۵۰..... یکم: دوستی نکردن
- ۲۵۱..... دوم: تحقیر اجتماعی
- ۲۵۲..... ۳. بدعت گذاران
- ۲۵۲..... (الف) راهکار گفتاری
- ۲۵۲..... یکم: احتجاج و اظهار حق
- ۲۵۴..... دوم: افشاگری
- ۲۵۶..... سوم: تهدید
- ۲۵۶..... چهارم: لعن و نفرین
- ۲۵۷..... (ب) راهکار عملی
- ۲۵۸..... راهکارهای تبری با غیر مسلمانان
- ۲۵۹..... ۱. اهل کتاب
- ۲۵۹..... (الف) راهکار گفتاری
- ۲۵۹..... یکم: موعظه
- ۲۶۱..... دوم: احتجاج
- ۲۶۳..... سوم: افشاگری
- ۲۶۵..... چهارم: تهدید و اذار
- ۲۶۷..... پنجم: لعن
- ۲۶۹..... (ب) راهکار عملی
- ۲۶۹..... یکم: عفو و بخشش
- ۲۷۰..... دوم: محدودیت در روابط
- ۲۷۱..... سوم: اخراج و تبعید
- ۲۷۲..... ۲. مشرکان
- ۲۷۳..... (الف) راهکار گفتاری
- ۲۷۳..... یکم: اعلان
- ۲۷۵..... دوم: شیوه حماسی

- ۲۷۶..... سوم: احتجاج
- ۲۷۹..... چهارم: افشاگری
- ۲۸۰..... پنجم: لعن
- ۲۸۲..... ب) راهکار عملی
- ۲۸۲..... یکم: محدودیت در روابط اجتماع
- ۲۸۲..... دوم: دوستی نکردن
- ۲۸۲..... سوم: ازدواج نکردن
- ۲۸۴..... چهارم: تحریم فرآورده‌های گوشتی آنان
- ۲۸۴..... پنجم: عدم تکریم اجتماعی
- ۲۸۶..... ششم: هجرت
- ۲۸۷..... هفتم: مقابله مستقیم و قهرآمیز
- ۲۸۸..... ۳. مرتدین
- ۲۸۹..... الف) راهکار گفتاری
- ۲۸۹..... یکم: سرزنش و ملامت
- ۲۹۰..... دوم: لعن
- ۲۹۰..... ب) راهکار عملی
- ۲۹۰..... محرومیت از روابط اجتماعی با دیگران
- ۲۹۱..... نکات مهم در روابط قهرآمیز
- ۲۹۳..... ۱. میزان انکار و عنادی که افراد با حق دارند
- ۲۹۵..... ۲. در نظر گرفتن سطوح روابط اجتماعی به لحاظ قربت و خویشاوندی
- ۲۹۶..... ۳. رعایت مراتب تبزی
- ۲۹۹..... ۵. نتیجه‌گیری
- ۳۰۰..... ارزیابی پرسش‌ها
- ۳۰۲..... ۱. اصول
- ۳۰۳..... ۲. قلمرو

۳۰۹.....	۳. راهکارها.....
۳۱۱.....	۴. در عرصه اعتقادات.....
۳۱۲.....	۵. در عرصه رفتار و عمل.....
۳۱۵.....	پیشنهادهای پژوهش.....
۳۱۷.....	دایانامه.....
۳۳۱.....	فهرست اعلام.....

مقدمه

قرآن برای تنظیم روابط اجتماعی مسلمانان، اصلی کلی را با عنوان «تولی و تبزی» مشخص کرده و از آنان خواسته است تا این اصل را پایه و محور عملی خود قرار دهند. این اصل، سمت و سوی باورها و احساسات و رفتارهای خرد و کلان افراد و گروه‌ها در ارتباط با یکدیگر و با غیر مسلمانان را معین می‌کند.

شناخت سطحی از قلمرو تبزی میان فرقه‌های مختلف مسلمانان در عصر کنونی، سبب شده است این اصل عملی، از مسیر اصلی‌اش منحرف گردد و صرفاً به سمت برائت از دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام در میان مسلمانان مطرح شود و به حربه‌ای برای دشمنان به منظور اختلاف‌اندازی بین مسلمین تبدیل شود. از این رو، یا با افراط در این اصل عملی، وحدت جامعه اسلامی به مخاطره می‌افتد یا با تفریط در آن، سبب مسامحه‌کاری و اثرپذیری منفی از فرهنگ‌های بیگانه و نفوذ باورها و ارزش‌های غیر توحیدی در دل و جان مسلمانان می‌شود.

بنابراین، تبیین حد و مرز تبزی و راهکارهای تحقق آن در عرصه تعاملات اجتماعی با تکیه بر آیات قرآن کریم، امری ضروری می‌نماید. این تحقیق، درصدد تبیین دقیق از قلمرو تبزی با محوریت توحید از

دیدگاه قرآن در روابط اجتماعی با نگاهی به گستره ارتباطی انسان در یک جامعه، یعنی تعاملات فرد با افراد دیگر در روابط میان مسلمین (روابط میان فردی، گروهی، جمعی) و رابطه با غیر مسلمانان می باشد. همچنین بیان راهکارهای تحقق تبری در عرصه روابط اجتماعی با رویکرد قرآنی است.

در باب تبری در قالب مقاله یا پایان نامه، پژوهش های بسیاری وجود دارد که بیشتر به جنبه های نظری تبری یعنی ارزش و جایگاه و آثار مترتب بر آن با استفاده از کتاب و سنت پرداخته شده است؛ اما در زمینه قلمرو و راهکار تبری، پژوهشی مستقل و جامع و منسجم که حدود و ثغور آن را در روابط اجتماعی مشخص کرده باشد، به دست نیامد.

کتاب های تفسیری در باره روابط اجتماعی نوشته شده اند، در توضیح و تبیین برخی آیات، به اجتماعی بودن بشر و روابط اجتماعی مسلمانان پرداخته اند؛ مانند: المنار از رشید رضا؛ فی ظلال القرآن الکرم از سید قطب وآلاء الرحمن فی تفسیر القرآن از علامه باقری.

علامه طباطبایی، در تفسیر المیزان، ج ۱، آیه ۱۹۹ - ۲۰۰ سوره آل عمران، بحث نسبتاً مفصلی درباره زندگی اجتماعی و روابط اجتماعی آورده است. این مبحث، به صورت کتاب مستقلی زیر با عنوان روابط اجتماعی در اسلام با تحقیق و نگارش محمد جواد حجینی کرمانی به چاپ رسیده است.

تفاسیر موضوعی نیز آیات اجتماعی قرآن را مورد بررسی قرار داده اند؛ مانند جامعه و قرآن از آیت الله جوادی آملی. ایشان در این کتاب، طی شش بخش به تفصیل به مباحث جامعه و اسلام پرداخته و در بخش

پنجم با عنوان اسلام و جامعه، موانع و راهکارها را بیان کرده است. در بخش ششم، اسلام در جهان معاصر را بررسی نموده‌اند، که با عنوان این پژوهش مرتبط می‌باشد؛ اما بحثی مستقل در باب قلمرو و راهکارهای تبری آورده نشده است.

اخلاق در قرآن از آیت‌الله مصباح یزدی، در سه جلد است. جلد سوم این کتاب، سیزده فصل دارد. ایشان در فصل دوازدهم، با عنوان اخلاق اسلام در برابر رفتارهای غیر اخلاقی و در فصل سیزدهم با عنوان اخلاق بین‌الملل، مطالبی آورده‌اند که مرتبط با بحث قلمرو تبری و راهکارهای آن در روابط اجتماعی است؛ اما ایشان اشاره مستقیم به عنوان تبری ننموده‌اند، بلکه مباحث را اخلاقی بیان کرده‌اند.

در برخی کتب اخلاقی نیز زمانی که بحث از تهذیب نفس و پاک‌سازی درون مطرح می‌شود، بیشتر خالی کردن نفس از هرگونه باطلی و دشمنی با دشمنان الهی و دوستی با اولیای الهی، از اموری است که مباحث تبری را پوشش می‌دهد. برای مثال، در جلد دوم کتاب *اخلاق در قرآن* نوشته آیت‌الله مکارم شیرازی، بحث مختصری درباره تولی و تبری آمده است. ایشان در فصل سیزدهم این کتاب، زیر عنوان اسوه‌ها و الگوها، به بحث از تولی و تبری می‌پردازد و این مسئله را به عنوان یکی از مسائل اخلاقی بیان می‌کند و ضمن بیان برخی آیات تولی و تبری، به این نتیجه می‌رسد که مسئله پیوند با ذات پاک خداوند و اولیاء الله، و بریدن از ظالمان و فاسدان و طاغوت‌ها و در یک کلمه «حب فی الله و بغض فی الله»، از اساسی‌ترین و اصولی‌ترین تعلیمات قرآن است که اثر عمیقی در مسائل اخلاقی دارد. این اصل قرآنی و اسلامی، در تمام مسایل زندگی

انسان تأثیر مستقیم دارد؛ اعم از مسائل فردی و اجتماعی و دنیایی و آخرتی. در این نوشتار، تبری همراه تولی بررسی شده و آنچه در آن بیشتر مورد توجه قرار گرفته، مسئله تولی و ولایت است؛ و به قلمرو و راهکارها تبری در روابط اجتماعی پرداخته نشده است.

در منابع روایی شیعه و اهل سنت، می‌توان روایات بسیاری درباره روابط مسلمانان با غیر مسلمانان یافت. این روایات در منابع روایی، به صورت پراکنده آمده است؛ اما منابعی که به دسته‌بندی روایات پرداخته‌اند، بیشتر در باب جهاد قرار دارند. البته این روایات، در ابواب دیگری همچون طهارت، نکاح، و بیع نیز وجود دارد.

در کتاب‌های روایی، ذیل روایات مربوط به ولایت و «حب فی الله و بغض فی الله»، مباحث مرتبط به تبری را می‌توان جست‌وجو کرد؛ مانند: /اصول کافی، جلد ۲، باب ۳۴ و جلد ۳، باب ۶۰ و بحار الانوار، جلد ۶۶، باب ۳۶.

در این زمینه کتاب‌هایی با عنوان «تولی و تبری» موجود است. قدیمی‌ترین آنها رساله خواجه نصیرالدین طوسی در باب تولی و تبری است که در ضمن کتاب /اخلاق محتشمی به چاپ رسید.^۱

-تولی و تبری/ازنگاهی دیگر از مهدی اسماعیلی: این کتاب طی سه بخش به بررسی موضوع پرداخته است. در ابتدا به مبنای روابط اجتماعی اسلام اشاره نموده، سپس مفهوم‌شناسی تولی و تبری و پیامدهای عملی آن را آورده است؛ در انتها به آسیب‌شناسی در این زمینه پرداخته است.

۱. محمدبن محمد نصیرالدین طوسی، /اخلاق محتشمی (با سه رساله دیگر منسوب به

نویسنده، بیشتر به مباحث اجتماعی پرداخته؛ اما با توجه به این که از مرکز پژوهش های صداوسیماست، مخاطبان آن برنامه سازان رسانه ها هستند.

- **ولاء و ولایتها** از شهید مطهری: این کتاب ولاء مثبت و منفی را به اختصار بیان نموده، سپس اقسام ولایت را مطرح کرده و در انتها مراحل و منازل عبودیت را با توجه به امر ولایت توضیح داده است.

- **تولی و تبری در اسلام** از صالح بن فوزان الفوزان، ترجمه عبدالعزیز بداعی: نویسنده از اهل سنت است و با استفاده از آیات قرآن کریم، به نشانه های دوستی با دینار و مؤمنان پرداخته است و در انتهای کتاب، مردم را در تولی و تبری به سه گروه تقسیم می کند: گروهی که دوستی با آنها بر امت اسلام واجب است؛ گروهی که مورد بغض و نفرت مسلمان هستند؛ و گروه سوم کسانی که از لحاظی مورد محبت و از نظرهایی مورد نفرت واقع می شوند. این کتاب، به صورت گزینشی آیات را بررسی کرده و به تمام آیات در خصوص تبری توجه نکرده است و در نتیجه گیری، دوستی با دوستان صوابه را واجب، و دشمنی با آنان را حرام دانسته است.

- **حدود ارتباط با کافران** از سید مهدی میرداداشی: در این کتاب، اصول کلی در روابط با کافران بیان شده و چگونگی روابط فرهنگی و اقتصادی و نظامی با غیر مسلمانان نیز مورد بررسی گرفته؛ اما در مورد قلمرو تبری و راهکارهای آن، سخنی به میان نیامده است.

همچنین در کتاب هایی که درباره «جامعه شناسی» یا «ارتباطات اجتماعی» از دیدگاه اسلامی نوشته شده است، مطالب مرتبط با موضوع این پژوهش را می توان پیگیری کرد؛ مانند کتاب *جامعه انسانی از دیدگاه*

قرآن از سید محمد باقر صدر و المجتمع الانسانی فی ظل الاسلام از محمد ابو زهره، مبانی نظام اجتماعی اسلام از حسن خیری، درآمدی به جامعه‌شناسی اسلامی از دفتر همکاری حوزه و دانشگاه و....

هریک از این کتاب‌ها به برخی مسائل اجتماعی اسلام در قرآن پرداخته‌اند، ولی در باب تبری به طور خاص مطلبی ندارند؛ البته در فصل ششم از کتاب شاخص‌های ارتباطات اجتماعی در جامعه اسلامی نوشته حسن یوسف زاده و همکاران، تولی و تبری از اصول حاکم بر ارتباطات میان فرهنگی برشمرده شده و با استفاده از آیات قرآن کریم و سیره پیامبر ﷺ به اختصار به آن پرداخته شده؛ اما در باب قلمرو و راهکار تبری در جامعه عنوان مستقلی نیامده است.

در کتاب‌هایی که تحت عنوان «دعوت اسلامی» یا «فقه السیره» عنوان‌گذاری شده‌اند، یا در مورد فقه سیاسی اسلام یا سیره سیاسی پیامبر اسلام ﷺ یا معصومان علیهم السلام نوشته شده است، در زمینه اصول و راهکارهای تبری می‌توان به مطالب سودمندی دست یافت؛ مانند فقه سیاسی اسلام از ابوالفضل شکوری و سیره سیاسی پیامبر اعظم ﷺ از جمعی محققان که به شیوه مقابله با مخالفان و دشمنان در عصر نبوی ﷺ پرداخته‌اند؛ اما در این کتاب‌ها نیز عنوان مستقلی در باب تبری وجود ندارد.

ضرورت این پژوهش

تبری از آموزه‌های عملی مسلمانان است که جهت و سمت و سوی رفتارهای مسلمانان را در روابط اجتماعی مشخص می‌کند. برای داشتن زندگی به سبک اسلامی و در مسیر توحیدی، صرف آشنایی با این آموزه

کافی نیست؛ بلکه باید رفتارها مطابق با آن صورت گیرد. در عصر کنونی که روابط به صورت گسترده و پیچیده درآمده است، مسلمانان برای تنظیم روابط خود و روش های رفتار با بیگانگان، اعم از خودی و غیر خودی و مسلمان و غیر مسلمان، نیازمند شناخت و تبیینی روشن و دقیق از این آموزه هستند. ازاین رو، تحقیق درباره این موضوع از ابعاد گوناگونی ضروری می نماید که اهم آنها عبارت اند از:

۱. نبود تحقیق مناسب در این زمینه

شناخت تبری به صورت اصلی هدفمند در روابط اجتماعی، امری ضروری به نظر می رسد. همان گونه که گذشت، تألیفات انجام شده با استفاده از آیات و روایات، ناظر بر جنبه نظری مسئله تبری بوده و از مسائل بنیادین همچون مبنا، اصول، قلمرو و راهکارهای تبری، سخنی به عمل نیامده یا سطحی کار شده است. ازاین رو، می طلبد که با تکیه بر آیات قرآن کریم، این عناوین مورد بررسی قرار گیرد.

۲. ضرورت تفسیر موضوعی

قرآن کریم، به مثابه معجزه جاوید پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، دربردارنده تمام مسائل مرتبط با سعادت و هدایت انسان است. آنچه مهم است شیوه استخراج مسائل و پرسش های عصری است. این پژوهش، موضوع تبری را در زمینه قلمرو و راهکارهای آن به عنوان یک سؤال به قرآن عرضه می کند تا پاسخ های مناسب را بگیرد. به دست آوردن راهکارهای مناسب با رویکرد قرآنی در روابط اجتماعی با بیگانگان، امری ضروری است که در این پژوهش به آن پرداخته می شود.

۳. حفظ هویت فرهنگ اسلامی

با توجه به فعالیت‌های برنامه‌ریزی شده دشمن برای هجوم به فرهنگ دینی و ارزش‌های اسلامی، از جنبه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و مبهم شدن برخی مواضع ارتباطی با بیگانگان، ضروری است که با توجه به آیات قرآن کریم، مبانی تبری شناخته شود و شیوه‌های مقابله با گروه‌های مختلف در جامعه، شناسایی گردد؛ تا بتوان در موقعیت‌های مختلف، تصمیم‌گیری‌های صحیح در ارتباط با آنان گرفت. این موضع‌گیری، چه در سطح کلان یعنی جامعه و حکومت دینی و چه در سطوح پایین‌تر یعنی رویارویی با افرادی که اصول و مسلمات دینی مسلمانان را باور ندارند، اگرچه خوب است و در زمره مسلمانان به شمار می‌آورد، برای صیانت جامعه اسلامی امری ضروری است و هرگونه اهمال و سستی در این امر، سبب فتنه‌ای بزرگ در جامعه اسلامی می‌شود.^۱

۴. حفظ وحدت

حفظ وحدت و پرهیز از هرگونه افراط و تفریط در عرصه روابط اجتماعی با بیگانگان، از ضروریات جامعه اسلامی است که از آن می‌توان به انسجام اسلامی یاد کرد. امت اسلامی متشکل از اقوام و عشایر و نژادهای گوناگون با تنوع فرهنگی و اجتماعی مختلف است که عامل عقیده و وحدت در هدف، آنان را گرد هم آورده. تبری، مرزهای حق و باطل را روشن می‌سازد.

۱. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِغُضُّهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٌ إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ» (انفال، آیه ۷۳). طبرسی ذیل آیه آورده است: «اگر آنچه در خصوص همکاری و کمک و تبری از کفار به شما دستور داده شد، انجام ندهید، در روی زمین فتنه و فساد بزرگ واقع می‌شود» (طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۸۶۴).

از این رو، لازم است با محور قرار دادن قرآن کریم، قلمرو و راهکارهای تبری را با گروه‌های مختلف جامعه تعیین کرد.

نوع و روش تحقیق

در این کتاب، از روش تحقیق کیفی استفاده شده است. تحقیق کیفی، به هر نوع تحقیقی اطلاق می‌شود که یافته‌های آن مبتنی بر آمار و تجربه نباشد.

این تحقیق، به شیوه تفسیر موضوعی، و با توصیف و تحلیل انجام می‌شود. تفسیر موضوعی، بیان مفاد واژگان و عبارات آیات قرآن کریم و پرده برداشتن از مراد خداوند در موضوعی از موضوعات با بهره‌گیری از مجموعه آیات مرتبط با آن موضوع و بر اساس روش گفت‌وگوی عقلایی و ادبیات زبان عربی است؛ که طی مراحل ذیل به سرانجام می‌رسد:

انتخاب مسئله: قدم نخست در تفسیر موضوعی، انتخاب مسئله است و این، از ویژگی‌های قرآن کریم است که با توجه به جامعیت خود، می‌تواند به تمام سؤالات مربوط به هدایت و سعادت انسان پاسخ دهد.

تحدید و تبیین مسئله: در تفسیر موضوعی، برای این که هدف و چهارچوب تحقیق دقیقاً معلوم باشد و محقق بداند چه آیاتی را باید دنبال کند، لازم است ابتدا سؤالات اصلی و فرعی را کامل و واضح بیان کند.

استخراج و گردآوری آیات: سپس لازم است محقق مستقیماً به قرآن کریم مراجعه کند و بر اساس اهمیت مسئله، یک یا چند بار به مرور تمام قرآن کریم بپردازد؛ تا بتواند مجموعه آیات درباره سؤالات اصلی و فرعی را به دست آورد. آنچه در این مرحله مهم است، کشف مفاهیم و محتوای مربوط به موضوع است که صرف پیگیری کلمات و واژگان به دست

نمی‌آید. از این رو، استفاده از معاجم لفظی و فرهنگ‌های قرآنی به تنهایی، محقق را به هدف واقعی نمی‌رساند.

تعیین حد دلالت آیات: برای آن که میزان ارتباط آیات گردآوری شده با بحث معلوم شود، آنها را از دست‌کم از دو حیث درجه‌بندی می‌کنیم: یکی از نظر ظهور در معنا، و دیگری از حیث میزان اهمیت. برای این منظور، ابتدا در مرحله اول، حد دلالت آیات بررسی می‌شود و به این طریق، آیات صریح، ظاهر و احتمالی مشخص می‌گردد. البته این‌گونه درجه‌بندی، کار مشکلی است؛ اما دست‌کم می‌توانیم آنچه را اطمینان‌آور است و ظن‌فوی از آن پیدا می‌شود، دسته‌بندی کنیم و از احتمالات دیگر صرف نظر کنیم.

تعیین نوع ارتباط آیات با مسئله: پیش از بررسی تفصیلی و تفسیر کامل آیات، برداشت اجمالی و ابتدایی خود از هر آیه را درخصوص موضوع مورد بررسی، ثبت می‌کنیم. هدف از این مرحله، زمینه‌سازی برای دسته‌بندی آیات گردآوری شده و تهیه فهرست ریزموضوعات مربوط به مسئله است.

دسته‌بندی منطقی ریزموضوعات: تا این مرحله، ریزموضوعات مربوط به هر مرحله از سؤال اصلی شناسایی شده‌اند. حال نوبت به دسته‌بندی این ریزموضوعات است تا نقشه راهی برای استفاده بهای از آیات باشد. در این مرحله، چنانچه چند دسته ریزموضوعات وجود داشته باشد، علاوه بر دسته‌بندی ریزموضوعات، لازم است ترتیب منطقی میان دسته‌های مختلف نیز معلوم شود.

تفسیر آیات: در این مرحله، محقق با توجه به تفسیر ترتیبی آیات،

برداشت اجمالی خود را بررسی می‌کند. قواعد تفسیری در این مرحله، از امور مهمی است که باید به آنها توجه داشته شود.^۱

مهم‌ترین قواعد تفسیر عبارت‌اند از: شناخت دقیق مفاد هر واژه در زمان نزول، توجه به سیاق به عنوان قرینه متصله و قرائن منفصله همچون فضای نزول، قواعد نزول، روایات و... توجه به این قواعد، محقق را از تفسیر به رأی دور نگه می‌دارد. البته در مرحله بعدی نیز رجوع به تفاسیر و به دست آوردن نظر مفسران، چراغ راهی برای نیل به پاسخ واقعی سؤالات اصلی و فرعی تحقیق است.^۲

برای تدوین این پژوهش، روش کار بر اساس مراحل پیش‌گفته صورت گرفته است.

نوآوری تحقیق

کتاب‌ها و مقالات در موضوع «تبری»، بیشتر به مباحث نظری پرداخته‌اند و به صورت کلی عوامل، آثار یا راهکارهای «تبری» را با بهره‌گیری اندکی از آیات قرآن کریم بررسی کرده‌اند؛ اما «تبری» در این کتاب، با رویکرد قرآنی و مبتنی بر بینش توحیدی تبیین شده است.

۱. در زمینه روش تفسیر موضوعی رجوع شود: منطق تفسیر^۳ نوشته محمدعلی رضایی اصفهانی؛ روش تحقیق موضوعی در قرآن، نوشته حسین مرادی زنجانی و محمدعلی لسانی فشارکی؛ و مقاله «روش تفسیر موضوعی» نگاشته محمود رجبی، مجله قرآن شناخت، ش ۴.

۲. در زمینه قواعد تفسیری رجوع شود به: روش تفسیر قرآن، نوشته محمود رجبی؛ منطق تفسیر^۲، نگاشته محمدعلی رضایی اصفهانی؛ قواعد التفسیر لدی الشیعه و السنه، نوشته محمد فاکر میبدی.

از آنجاکه توحید صرفاً امری نظری نیست، بلکه مبنای حرکت و جهت‌گیری رفتار، در تمام حرکات و اعمال انسان مؤحد است، باید در ارتباطات اجتماعی، این جهت‌گیری توحیدی یا به تعبیر قرآن کریم، صبغه الهی (رنگ الهی) مد نظر باشد و از هرگونه عملی که با توحید مخالفت دارد، «تبری» جست.

این رویکرد به «تبری»، در تحقیقات پیشین توجه نشده یا کمتر به آن پرداخته شده است. در این کتاب، براساس نظامی توحیدی، «تبری» بر مبنای فطرت توحیدی انسان مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

براین اساس، با آسیب‌شناسی در مهم‌ترین محورهای توحید عملی، با توجه به آیات قرآن کریم، گروه‌های اجتماعی معرفی می‌شوند و در پرتو آن، قلمرو «تبری» در روابط مسلمانان با یکدیگر و همچنین با غیر مسلمانان مشخص می‌شود.

این رویکرد در تبیین مبنای «تبری» و بیان قلمرو آن، کاملاً بدیع و نو است. راهکارهای «تبری» در روابط اجتماعی مسلمانان با یکدیگر و همچنین با غیرمسلمانان نیز با رویکرد قرآنی بیان شده است، به این ترتیب که ابتدا راهکارهای قرآنی «تبری» در سه عنوان قلبی و گفتاری و رفتاری به طور کلی معرفی می‌شوند. سپس بر اساس گروه‌های اجتماعی، شیوه‌های گوناگون «تبری» در دو عرصه «اعتقادات» و «رفتار» با رویکرد قرآنی به صورت جزئی بیان می‌شود. این ساختار در بیان راهکارها نیز در نوع خود بدیع است.

مفهوم‌شناسی

تحقیق در موضوع قلمرو و راهکارهای تبری در روابط اجتماعی، با چند واژه کلیدی پیوند دارد که تفاهم بر آنها، فهم مراد محقق را آسان می‌سازد و

از لغزش‌های احتمالی در منظور نویسندگان می‌کاهد. به همین منظور، واژه‌های تبری، کفر و مفاهیم متقارب با کفر، روابط اجتماعی و قلمرو را توضیح می‌دهیم.

۱. تبری

«تبری» از «بری، یبری» بر وزن «عَلِمَ، يَعْلَمُ»، به معنای خلاص شدن و کنارشدن است و به نظر بعضی علمای لغت، به معنای آفریدن است.^۱ در لسان العرب آمده: «اگر بر وزن «قَطَعَ، يَقْطَعُ» باشد، به معنای آفریدن است».^۲

اصل بُرء و بُرَاء و تبری، کناره‌گیری و دوری جستن از هر چیزی است که مجاورت با آن، مورد نفرت و ناپسند آدمی است.^۳ این واژه در کتب لغت، در معانی گوناگونی چون بهبودی یافتن از بیماری،^۴ قطع ارتباط کردن با کسی، بیزاری جستن^۵ و دوری گزیدن از چیزی، اندیشه‌ای، رفتاری، گفتاری، عاری شدن از عیب^۶ و رفع نقص^۷ و پیراسته‌گشتن از گناهی، رهایی از

1. Immunity, exoneration

۲. ر.ک: محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۳۱؛ احمد بن فارس، مقاییس اللغة؛ ابن اثیر، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، ج ۱، ص ۱۱۱؛ راجع به اصطلاحی، مفردات، ص ۱۲۱.

۳. لسان العرب، ج ۱، ص ۳۵۵.

۴. مفردات، ص ۱۲۱.

۵. همان.

۶. محمد معین، فرهنگ معین، ص ۱۰۲۲.

۷. مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۲۳۶.

۸. حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۲۴۰.

بدهی، و تبرئه شدن از تهمت و گناهی^۱ آمده است. در همه کاربردهای این واژه، معنای پیدایش فاصله حقیقی یا اعتباری که برخاسته از ناخوشایند بودن امور مورد فاصله است، وجود دارد که همان معنای اصلی است.

در تفاسیر، آنچه بیشتر مورد نظر مفسران در معنای لغوی بوده، انفصال و جدا شدن چیزی است که در اصل لغت تبری وجود دارد. برای نمونه، شیخ طوسی؛ (متوفای ۴۶۰ ه.ق) چنین می نویسد: «أصل الباب تبری الشيء من الشيء: و هو انفصاله منه؛^۲ تبری از چیزی به معنای جدا شدن و دوری نمودن از آن است».

ابن الاسلام طبرسی (متوفای ۵۴۸ ه.ق) و صدر المتألهین (متوفای ۱۰۵۰ ه.ق) نیز نظیر همین مطلب را آورده اند.^۳

علامه طباطبایی (متوفای ۱۳۶۰ ه.ش) نیز در معنای لغوی، کلام راغب را در معنای تبری می آورد و در اصل معنای تبری، انفصال و جدا شدن را می پذیرد.^۴

مفسران اهل سنت نیز همین معنا را آورده اند؛ مانند زمخشری^۵ و ابوحیان اندلسی^۶ و ابوعبدالله قرطبی.^۷

۱. لسان العرب، ج ۱، ص ۳۲.

۲. محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۰۴.

۳. «التبرؤ فی اللغة و التفصی و التنزیل نظائر و أصل التبرؤ التولی و التبعاد للعداوة و إذا قیل تبرأ الله من المشرکین فکأنه باعدهم من رحمته» (مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۵۶).

۴. ر.ک: محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۱۴۶ و ج ۱، ص ۱۸۹.

۵. محمود زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۱، ص ۱۴۰.

۶. محمد بن یوسف ابوحیان، البحر المحیط فی التفسیر، ج ۱، ص ۳۳۵.

۷. محمد بن احمد قرطبی، الجامع لأحكام القرآن، ج ۱، ص ۴۰۳.